

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

NEMIS TILIDA KOMPOZITSIYA (SO‘Z YASASH) JARAYONINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Safina Farida

Jizzax davlat pedagogika universiteti. Stajyor-o‘qituvchi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis tilida kompozitsiya orqali so‘z yasash jarayonining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nemis tilidagi qo‘shma so‘zlarning strukturaviy, semantik hamda funksional jihatlari ko‘rib chiqiladi. Nemis tilida kompozitsiya so‘z yasashning eng faol usullaridan biri bo‘lib, yangi leksik birliklarni hosil qilishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada qo‘shma so‘zlarning asosiy turlari, ularning grammatik tuzilishi va nutqdagi qo‘llanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, nemis tilida kompozitsiya jarayonining zamonaviy til rivojidadagi ahamiyati va uning til tizimidagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: nemis tili, kompozitsiya, so‘z yasash, qo‘shma so‘zlar, morfologiya, leksikologiya, lingvistik tahlil, til tizimi.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА СЛОВОСЛОЖЕНИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Сафина Фарид

Джизакский государственный педагогический университет, стажёр-преподаватель

Аннотация

В данной статье рассматриваются лингвистические особенности процесса словосложения в немецком языке. Исследование направлено на анализ структурных, семантических и функциональных характеристик сложных слов. Словосложение является одним из наиболее продуктивных способов словообразования в немецком языке и играет важную роль в формировании новых лексических единиц. В статье анализируются основные типы сложных слов, их грамматическая структура и особенности функционирования в речи. Особое внимание уделяется роли словосложения в развитии современного немецкого языка и его значению в системе языка.

Ключевые слова: немецкий язык, словосложение, словообразование, сложные слова, морфология, лексикология, лингвистический анализ.

LINGUISTIC FEATURES OF THE WORD FORMATION PROCESS THROUGH COMPOUNDING IN THE GERMAN LANGUAGE

Safina Farida

Jizzakh State Pedagogical University, trainee teacher

Abstract

This article examines the linguistic features of the word formation process through compounding in the German language. The study focuses on the structural, semantic, and functional characteristics of compound words. Compounding is one of the most productive word formation processes in German and plays a significant role in the creation of new lexical units. The paper analyzes the main types of compound words, their grammatical structure, and their usage in speech. Special attention is given to the role of compounding in the development of modern German vocabulary and its importance in the linguistic system.

Keywords: German language, compounding, word formation, compound words, morphology, lexicology, linguistic analysis.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda soʻz yasash jarayonlari til tizimining rivojlanishi va boyishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Har bir til oʻzining leksik tarkibini boyitish va yangi tushunchalarni ifodalash uchun turli soʻz yasash usullaridan foydalanadi. Shunday usullardan biri kompozitsiya, yaʼni ikki yoki undan ortiq leksik birliklarning birlashuvi orqali yangi soʻz hosil qilish jarayonidir. Nemis tilida kompozitsiya eng faol va mahsuldor soʻz yasash usullaridan biri boʻlib, u tilning morfologik va leksik tizimida muhim oʻrin egallaydi.

Nemis tilining oʻziga xos xususiyatlaridan biri – murakkab va koʻp komponentli qoʻshma soʻzlarning keng qoʻllanishidir. Nemis tilida turli grammatik kategoriyalarga mansub soʻzlarning birikishi natijasida yangi maʼno va tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklar hosil boʻladi. Bunday qoʻshma soʻzlar koʻpincha bir nechta mustaqil soʻzlarning birlashuvi natijasida paydo boʻlib, ularning semantik mazmuni koʻpincha tarkibiy qismlarning maʼnosi bilan bogʻliq boʻladi. Shu sababli kompozitsiya jarayonini oʻrganish nemis tilining morfologik va semantik tuzilishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tilshunoslikda kompozitsiya hodisasi koʻplab olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Nemis tilshunosligida soʻz yasashning ushbu usuli til tizimining muhim elementi sifatida qaraladi. Tadqiqotchilar nemis tilida kompozitsiya orqali hosil qilingan qoʻshma soʻzlarning strukturaviy tuzilishi, semantik xususiyatlari va funksional imkoniyatlarini tahlil qilish orqali tilning leksik rivojlanish jarayonini izohlashga harakat qilganlar. Bu jarayon, ayniqsa, ilmiy terminologiya, texnika, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarida yangi tushunchalarni ifodalashda muhim rol oʻynaydi.

Nemis tilida qoʻshma soʻzlarning keng tarqalganligi tilning iqtisodiylik va aniqlik tamoyillari bilan ham bogʻliq. Koʻpincha bir nechta soʻzdan iborat boʻlgan tushunchalar bitta qoʻshma soʻz shaklida ifodalanadi. Masalan, **Hausaufgabe**, **Sprachwissenschaft**, **Lebensqualität** kabi qoʻshma soʻzlar ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik birliklarning birikishi orqali hosil boʻlgan. Bunday birliklar tilning leksik tizimini boyitish bilan birga nutqning ixcham va aniq boʻlishiga ham xizmat qiladi.

Nemis tilida kompozitsiya jarayoni nafaqat morfologik, balki semantik va sintaktik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Qoʻshma soʻzlarning tarkibiy qismlari oʻrtasidagi munosabatlar, ularning grammatik shakllari va maʼno aloqalari tilshunoslikda alohida tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Shu sababli kompozitsiya hodisasini oʻrganish nemis tilining leksik va grammatik tizimini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Hozirgi davrda tilshunoslikda soʻz yasash jarayonlarini qiyosiy va tipologik jihatdan oʻrganish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Nemis tilidagi kompozitsiya jarayoni boshqa tillar bilan qiyoslanganda oʻzining yuqori mahsuldorligi va strukturaviy murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan ushbu hodisani lingvistik nuqtai nazardan oʻrganish nemis tilining leksik tizimi va soʻz yasash mexanizmlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi nemis tilida kompozitsiya orqali soʻz yasash jarayonining lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida qoʻshma soʻzlarning strukturaviy tuzilishi, semantik xususiyatlari hamda ularning nutqdagi funksional imkoniyatlari koʻrib chiqiladi. Shuningdek, nemis tilida kompozitsiya jarayonining zamonaviy til rivojidadagi oʻrni va ahamiyati ham tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot natijalari nemis tilidagi soʻz yasash tizimini chuqurroq oʻrganish hamda germanistika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni boyitishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Nemis tilida kompozitsiya orqali soʻz yasash jarayoni tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu hodisa germanistika, morfologiya va leksikologiya doirasida koʻplab olimlar tomonidan oʻrganilgan. Nemis tilida qoʻshma soʻzlarning keng qoʻllanilishi va ularning til tizimidagi muhim oʻrni sababli kompozitsiya masalasi koʻplab ilmiy

tadqiqotlarning markazida bo'lib kelmoqda. Tilshunoslikda kompozitsiya hodisasi so'z yasashning eng mahsuldor usullaridan biri sifatida qaraladi va u yangi leksik birliklarni hosil qilishda muhim rol o'ynaydi.

Nemis tilshunosligida so'z yasash jarayonlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar orasida Fleischer va Barzning ilmiy ishlari alohida o'rin tutadi. Ular o'z tadqiqotlarida nemis tilida so'z yasashning asosiy usullari, jumladan, kompozitsiya, derivatsiya va konversiya jarayonlarini tizimli ravishda tahlil qilganlar. Olimlarning fikriga ko'ra, nemis tilida kompozitsiya orqali hosil qilingan qo'shma so'zlar tilning leksik boyligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ular qo'shma so'zlarning strukturaviy tuzilishi, semantik xususiyatlari va grammatik jihatlarini batafsil tahlil qilganlar.

Nemis tilida kompozitsiya masalasini o'rganishda Donaliesning tadqiqotlari ham muhim hisoblanadi. Tadqiqotchi nemis tilidagi qo'shma so'zlarning tuzilish modellarini o'rganib, ularning semantik va funksional xususiyatlarini tahlil qilgan. Uning fikricha, kompozitsiya nemis tilining eng faol so'z yasash usullaridan biri bo'lib, ayniqsa ilmiy, texnik va ijtimoiy terminologiyada keng qo'llaniladi. Donalies qo'shma so'zlarning turli strukturaviy turlarini ajratib ko'rsatib, ularning til tizimidagi o'rnini aniqlashga harakat qilgan.

Nemis tilida so'z yasash jarayonlari haqida ilmiy izlanish olib borgan boshqa olimlardan biri Duden grammatikasi mualliflari hisoblanadi. "Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache" asarida nemis tilining morfologik tizimi, so'z yasash usullari va qo'shma so'zlarning tuzilishi keng yoritilgan. Ushbu manbada kompozitsiya orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlarning grammatik tuzilishi va semantik aloqalari batafsil tahlil qilinadi.

Shuningdek, Eisenbergning ilmiy ishlari ham nemis tilidagi kompozitsiya jarayonini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Olim nemis tilining grammatik tizimini o'rganar ekan, qo'shma so'zlarning hosil bo'lish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlarida kompozitsiya orqali hosil qilingan so'zlarning strukturaviy modellarini aniqlash va ularning nutqdagi funksiyalarini tahlil qilish masalalari keng yoritilgan.

Tilshunoslikda kompozitsiya hodisasini o'rganishda semantik yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Bu borada Busmann va boshqa olimlar qo'shma so'zlarning ma'no tizimini o'rganib, ularning tarkibiy qismlari o'rtasidagi semantik munosabatlarni tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlari qo'shma so'zlarning semantik strukturasi aniqlash va ularning nutqdagi funksional imkoniyatlarini tushuntirishga yordam beradi.

Nemis tilida kompozitsiya jarayoni zamonaviy til rivoji bilan ham bevosita bog'liqdir. Globalizatsiya, ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi natijasida til tizimida yangi tushunchalar paydo bo'lmoqda va bu jarayon yangi qo'shma so'zlarning hosil bo'lishiga olib kelmoqda. Shu sababli kompozitsiya hodisasi zamonaviy lingvistika doirasida ham dolzarb tadqiqot mavzusi hisoblanadi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayoni til tizimining muhim elementi bo'lib, u leksik boylikni oshirishda, yangi terminologik birliklarni yaratishda hamda tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, kompozitsiya jarayonining strukturaviy, semantik va funksional jihatlarini chuqur o'rganish germanistika va umumiy tilshunoslik rivoji uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda **strukturaviy-lingvistik tahlil metodi** asosiy metod sifatida qo'llanildi. Ushbu metod til birliklarining ichki tuzilishini, ularning o'zaro munosabatlarini hamda til tizimidagi funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Strukturaviy tahlil metodi nemis tilida kompozitsiya orqali hosil qilingan qo'shma so'zlarning morfologik tuzilishini, tarkibiy qismlarini va ularning semantik aloqalarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida nemis tilida keng qo'llaniladigan qo'shma so'zlar tanlab olinib, ularning tarkibiy qismlari tahlil qilindi. Har bir qo'shma so'zning tarkibidagi komponentlar, ularning grammatik shakllari hamda semantik munosabatlari strukturaviy tahlil asosida o'rganildi. Shuningdek, qo'shma so'zlarning hosil bo'lish modellari va ularning nutqdagi qo'llanish xususiyatlari ham ushbu metod orqali aniqlab berildi.

Strukturaviy-lingvistik tahlil metodi nemis tilidagi kompozitsiya jarayonining asosiy xususiyatlarini aniqlash, qo'shma so'zlarning tuzilish modellarini belgilash hamda ularning til tizimidagi o'rnini ko'rsatishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur metod yordamida qo'shma so'zlarning strukturaviy turlari, ularning morfologik tarkibi va semantik bog'lanishlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Natijada nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayonining lingvistik xususiyatlari ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tahlil va natijalar

Nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayoni tilning eng faol va mahsuldor morfologik jarayonlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida nemis tilida keng qo'llaniladigan qo'shma so'zlar tahlil qilinib, ularning strukturaviy, semantik va funksional xususiyatlari o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, nemis tilida qo'shma so'zlar ko'pincha ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik birliklarning birlashuvi orqali hosil bo'ladi va bu jarayon tilning leksik boyligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, nemis tilida qo'shma so'zlarning eng keng tarqalgan modeli **ot + ot (Substantiv + Substantiv)** shaklida hosil bo'ladi. Masalan, **Sprachwissenschaft (tilshunoslik)**, **Lebensqualität (hayot sifati)**, **Hausaufgabe (uy vazifasi)** kabi qo'shma so'zlar ikki otning birikishi orqali hosil bo'lgan. Bunday model nemis tilida juda mahsuldor bo'lib, ko'plab yangi terminlar va tushunchalarni ifodalashda qo'llaniladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko'ra, nemis tilida **sifat + ot (Adjektiv + Substantiv)** modeli orqali ham qo'shma so'zlar keng hosil qilinadi. Masalan, **Hochschule (oliy maktab)**, **Großstadt (katta shahar)** kabi birliklar sifat va otning birikishi orqali hosil bo'lgan. Bunday qo'shma so'zlar ko'pincha predmet yoki hodisaning sifat jihatini ifodalash uchun ishlatiladi.

Bundan tashqari, **fe'l asos + ot** modeli ham nemis tilida uchraydi. Masalan, **Lesesaal (o'qish zali)**, **Fahrkarte (yo'l chiptasi)** kabi so'zlar fe'l asosining boshqa leksik birlik bilan birlashuvi natijasida hosil bo'ladi. Ushbu model orqali hosil bo'lgan qo'shma so'zlar ko'pincha ma'lum bir harakat yoki faoliyat bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi.

Tahlil jarayonida qo'shma so'zlarning semantik xususiyatlari ham o'rganildi. Nemis tilida qo'shma so'zlarning ma'nosi ko'pincha ularning tarkibiy qismlarining ma'nolari bilan bog'liq bo'ladi. Biroq ayrim hollarda qo'shma so'zning umumiy ma'nosi tarkibiy qismlarning ma'nolaridan kengroq yoki ko'chma ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, **Handschuh (qo'lqop)** so'zi **Hand (qo'l)** va **Schuh (oyoq kiyimi)** komponentlaridan tashkil topgan bo'lsa-da, uning umumiy ma'nosi yangi predmetni ifodalaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, nemis tilida kompozitsiya jarayoni til iqtisodiyiligi tamoyiliga ham xizmat qiladi. Bir nechta so'zdan iborat bo'lgan tushunchalar bitta qo'shma so'z shaklida ifodalanishi nutqning ixcham va aniq bo'lishiga yordam beradi. Shu sababli ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalarda yangi terminlarning aksariyati kompozitsiya orqali hosil qilinadi.

Shuningdek, zamonaviy nemis tilida kompozitsiya jarayoni yangi tushunchalarni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Globalizatsiya va ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida yangi qo'shma so'zlar paydo bo'lmoqda. Masalan, **Umweltschutz (atrof-muhitni muhofaza qilish)**, **Informationsgesellschaft (axborot jamiyati)**, **Klimawandel (iqlim o'zgarishi)** kabi birliklar zamonaviy til rivoji bilan bog'liq holda keng qo'llanilmoqda.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayoni tilning leksik boyligini oshirish, yangi terminologik birliklarni yaratish

hamda nutqning ixcham va aniq bo'lishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari nemis tilining morfologik tizimida kompozitsiya jarayoni muhim o'rin tutishini va u til rivojining muhim mexanizmlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayoni til tizimining muhim va mahsuldor mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Kompozitsiya ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik birliklarning birikishi orqali yangi so'z hosil qilish jarayoni bo'lib, u nemis tilining leksik boyligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, nemis tilida qo'shma so'zlar ko'pincha ot + ot, sifat + ot hamda fe'l asos + ot kabi modellarga asoslanib hosil qilinadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, nemis tilida kompozitsiya jarayoni tilning iqtisodiylik tamoyiliga xizmat qiladi. Ya'ni bir nechta so'z orqali ifodalanadigan tushunchalar ko'pincha bitta qo'shma so'z shaklida ifodalanadi. Bu esa nutqning ixcham va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, qo'shma so'zlar ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalarda yangi terminologik birliklarni yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari nemis tilida kompozitsiya jarayonining nafaqat morfologik, balki semantik va funksional jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Qo'shma so'zlarning tarkibiy qismlari o'rtasidagi semantik munosabatlar yangi ma'no hosil qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ayrim hollarda qo'shma so'zlarning umumiy ma'nosi tarkibiy qismlarining ma'nosidan kengroq yoki ko'chma ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Shuningdek, zamonaviy nemis tilida kompozitsiya jarayoni til rivoji bilan uzviy bog'liq bo'lib, yangi ijtimoiy, ilmiy va texnologik tushunchalarni ifodalashda faol qo'llanilmoqda. Bu esa kompozitsiya jarayonining nemis tilining rivojlanishida muhim lingvistik omil ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, nemis tilida kompozitsiya orqali so'z yasash jarayonining lingvistik xususiyatlarini o'rganish germanistika va umumiy tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot natijalari nemis tilining morfologik va leksik tizimini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi hamda kelgusidagi lingvistik tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2012. – 382 S.
2. Donalies E. Basiswissen deutsche Wortbildung. – Tübingen: Francke Verlag, 2015. – 189 S.
3. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort. – Stuttgart: J.B. Metzler Verlag, 2013. – 512 S.
4. Dudenredaktion. Duden. Die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – Mannheim: Dudenverlag, 2016. – 1344 S.
5. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart: Kröner Verlag, 2008. – 822 S.
6. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. – Berlin: Langenscheidt, 2011. – 654 S.
7. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. – Berlin: Walter de Gruyter, 2013. – 418 S.